

סִפְרֵי חֻקִּים

(יוסף קלוזנר)

בעבודתו הספרותית של קלוזנר תופס המקצוע המדעי מקום בראש. הוא איש מדע גמור, אף־על־פי שהוא מטפל יותר מדי בשאלות השעה ובזמנים שונים היה ראש המדברים בפובליציסטיקה העברית. הפובליציסט שבו לא פגם במדעיותו, כי בו נתמזגו הכשרון הספרותי והכשרון המדעי, ואין שום התרוצצות ביניהם. הוא מדעי גם במאמרי־הבקורת שלו ואף הפובליציסטיקה שלו אינה חסרה יסוד מדעי, ומטעם זה רבים ממאמריו הם כבדי־משקל ובעלי־ערך. בעברו ממקצוע למקצוע, אין משום קפיצה פתאומית או משום הלך־נפש, כי אם משום המשך להשתלשלות רעיונותיו והשתלמות שיטתו והשקפתו על היהדות.

קלוזנר קובע לו מקום מיוחד לא רק בתור חוקר, כי אם גם בתור אחד הבונים של „הכמת ישראל“ החדשה בעברית. הוא מחונן בכל הסגולות המכשירות את האדם לעבודה מדעית. הוא מצטיין בזכרון עצום, בבקיאות מפליאה ובדייקנות קפדנית. ידיעותיו רבות ועמוקות, עד שכל דבר, קטן כגדול, שיש לו ענין לנושא מחקרו, אינו נעלם מעיניו. הוא מצטיין בהבנה היסטורית ויודע להוציא מפרטים קלים מסקנות כלליות. ואם הכלל „ההתמדה — זאת היא גאונות“ נכון הוא, מקבלת עבודת קלוזנר חשיבות מיוחדת. קלוזנר הוא שקדן מאין כמוהו, הוא משים לילות כימים, לן באהלה של תורה ויורד לעומקה של הלכה, וממילא מתרבות ומתעשרות ידיעותיו, מבטו מתרחב, כשרון היצירה מתגבר, הוא כובש אפקים חדשים וכן השתלם כמעט בכל ענפי המדע העברי והכללי.

קלוזנר, איש המקצועות ומרובה הצדדים, אינו בעל מלאכה אחת גם במדע. שדה עבודתו רחב ואילנו — מרובה ענפים. המקצועות המדעיים שהוא שליט בהם הם: בלשנות, בקורת המקרא והספרים החיצוניים, תולדות ישראל, תולדות הספרות העברית

וביוגרפיה — מקצוע שהוא עומד באמצע בין המדע ובין הספרות היפה. בדרך כלל יצר קלוזנר דברים שלמים והקים בנינים מדעיים חשובים שהם לתפארת בספרותנו.

אין הוא בעל מלאכה אחת, אבל בעל רעיון אחד — רעיון שלילת הגלות ותחית האומה הישראלית על יסודות אנושיים, היעוד הנצחי של הנביאים והתרבות היהודית בתור תרבות אנושית עולמית — הם הם האספקלריה אשר מתוכו נראית השקפת-עולמו. ורעיון זה של „יהדות ואנושיות“, הממלא את כל מאמריו, הוא גם בנין-אב לעבודתו המדעית. את המדע אמנם הוא עובד לשמה בלי שום שמץ של טנדנציה, אבל מחקריו ההיסטוריים חדורים ברעיון זה. לפעמים יש שהוא פוגם בערך המחקר, כי בלי משים מתערב בו יסוד פובליציסטי ופולמוסי, אבל זה יקרה רק לעתים רחוקות והוא יוצא מן הכלל.

את עבודתו הספרותית והמדעית התחיל קלוזנר בימי חתימת תקופה ל„חכמת ישראל“ בעברית. ראשית תקופת שנות התשעים, שבה התחיל לעבוד בספרות, היו ימי פריחה, תחיה והתנערות לספרות העברית ולתחית הדבור העברי בארץ ובגולה. אלה היו ימי אחד-העם ויעבץ, ימי „הפרדס“ ו„הארץ“, ימי יסוד „ספרי אגורה“ ו„אחיאסף“. בספרות העברית נתגלו כחות חדשים ויצו כשרונות רעננים, אבל ל„חכמת ישראל“ עברו ימי עדנתה בעברית. שרידים יחידים עוד החזיקו בה, אבל ברובה היתה הספרות המדעית נזונה מפרורים, מהערות על דברים של מה בכך, מחיטוט וניקור בפרטים קלי ערך, או מקטעי תרגומים ממאמרי חכמי ישראל במערב אירופה. אחד-העם כבר התחיל אז להגות ברעיון הכניס, וגם בתרגום מיטב יצירותיהם של חכמי ישראל במערב אירופה.

המקצוע האחד שנראה בו אז רוח חיים היתה הבלשנות, יותר נכון: הרחבת השפה על-ידי יצירת מלים חדשות, מה שהיה צורך השעה לרגל תחית הדבור העברי. המרכז היה בארץ-ישראל, המקום בו ישבו אבות תחית הדבור העברי ומניחי הלשון: בן-יהודה, פינס, יעבץ, ילין וספיר. במקצוע מדעי זה עשה גם קלוזנר את נסיונותיו הספרותיים הראשונים בשני מאמרים: „מלים מחודשות וכתיבה תמה“ (שנדפס ב„המליץ“, 1893, גליונות 41, 45) ו„מלים מצויות

או מלים מחודשות? (שנדפס ב„הצפירה“ של אותה שנה, גליונות 146, 148, 150, 151).

שני מאמריו אלה וכן ספרו „שפת עבר — שפה חיה“, שחובר באותו זמן, נכתבו בהשפעת המהלך החדש. קלוזנר הראה בהם סימני כשרון בלשני, אם בעיקרם הם מלאים השגות על טביוב ויעבץ. ביחוד הוא חולק על האחרון שדרש להחיות, במקום יצירת מלים חדשות, מלים מהתלמוד והמדרש, „אשר מקורן העברי יוכר על נקלה ועוד גם זאת רק בתמונה עברית“. בהרבה מהנחותיו לא צדק קלוזנר, אולם הוא היה אז מושפע מבן-יהודה ובהרחבת השפה על-ידי יצירת מלים מלאכותיות ראה צורך לתחית הדבור העברי, ומוזה גם התנגדותו לשיטת יעבץ. אחרי שנים נעשה גם קלוזנר שמרני ביצירת מלים חדשות, ומלבד מה שכמה פעמים בקר קשה את בן-יהודה על פרצו גדר ביצירת מלים, התחיל הוא עצמו למצות את החומר הלשוני העשיר שבתלמוד ובספרות העתיקה ובמאמרו „מגנזי הלשון שבתלמוד בבלי“ („שפתנו“, קובץ א', עמודים 69-64) הוא אומר: „אוצר בלום היא הספרות העברית העתיקה בשביל הלשון העברית החדשה. — — — יש מלים, — שמות, תארים, פעלים ומלות, — שאנו צריכים להן הרבה בדבור החי ובספרות החדשה ושאונו מתיגעים לתרגמן מלשונות אחרות, — והן מצויות בספרותנו העתיקה; אלא שמפני שטחיות התרגום הז'ארגוני של ה„מלמדים“ ב„חדר“ — מפאת עניות בטויו של הז'ארגון ועניות דעתם של ה„מלמדים“ — לא השגחנו בהן או נעלמה מאתנו הוראתן המדויקת. ויותר מזה יש צורך לתלונו, שהן הסגולה היותר יקרה להרחבת הלשון החיה ופתוחה, ויש בטויום ואפני-דבור עבריים מקוריים, שאפשר להשתמש בהם לשם דיוק-ההבעה ולהנצל על-ידי כך מן הברבריסימים הממלאים את לשוננו על פני כולה, ואת רובם אין מכירים כמעט כלל. צריך שישאב חומר לשוני זה עד תומו מעט-מעט על-ידי קבוצה של חכמים וסופרים, שעסקם בספרות העתיקה ובחקירת הלשון כאחת“. לעבודתו הבלשנית מסוג זה שייך גם מאמרו „גנזי הלשון של בן סירא העברי“ (ב„שפתנו“ קובץ ב'), מאמרים בלשניים וחקירות בלשון נמצאים ממנו בעתונים שונים. קלוזנר השתתף גם בחבור ה„מלון של כיס“

לגראזובסקי, ולפי דבריו (במאמרו „מלים מחודשות וכתובה תמה“ הנזכר): „הגני מתעסק קעת בעזרת גדולי חכמי הלשון שבעירנו ובארץ ובחו“ל בחבור מלון אשכנזי עברי, ובו יבואו תרגומים נכונים גם לכל המלים שעד עתה לא מצאו סופרינו להם תרגומים כלל או תרגומן בשתים שלש או גם ארבע מלים כל אחת“. אולי היה מלון זה היסוד לחבור ספרו „שפת עבר — שפה חיה“, שבו נסה קלוזנר (וכן בשני מאמריו הראשונים) ליצור מלים חדשות, שרובן לא נתקבלו ומחברן כמעט שאינו משתמש בהן. מאמריו הראשונים וכן ספרו „שפת עבר — שפה חיה“ אף כי פריי-בוסר הם ולמרות מה שקאנטור בטל אותם בלעג שנון, יש בהם איזו חשיבות. „שפת עבר — שפה חיה“ הוא הספר הראשון הדן על התפתחות הסגנון החדש. וערך מיוחד לו בגלל ההערות החשובות על שבושי לשון, שגיאות ופליטת-קולמוס של רוב הסופרים העברים שקלוזנר אסף בחריצות. ברוב מאמריו על הלשון והסגנון הראה קלוזנר שהוא מחונן בכשרון בלשני, אבל מקצוע זה הוא אצלו טפל. היסוד לעבודתו הבלשנית היא המלחמה בעד הדבור העברי ולפיכך עסק רק בבלשנות מ ע ש י ת שיש בה משום תחית השפה ולא בחקירות עיוניות.

אם במקצוע הבלשני אין קלוזנר תופס מקום מיוחד, הרי הוא אחד הראשים בחקירת ההיסטוריה הישראלית ותולדות הספרות העברית החדשה. בחקירתו ההיסטורית הוא פותח בתקופה חדשה בחקירת המדע העברי. הוא נטה מרוב ההיסטוריונים בני דורו לא רק באופן הרצאותיהם ועיבוד החומר, כי אם בנושא חקירותיהם. בשעה שהם עסקו בעיקר בחיי ישראל בגולה, נמשך לבו דוקא אל העבר הרחוק — ימי היות ישראל עם יושב על אדמתו, או התקופות הקרובות אליו בזמן. בהיסטוריה שלו וכן בספרו „הרעיון המשיחי בישראל“ עורר קלוזנר גם על פרובלימות שונות — פרובלימות מדעיות, שיש בהן בכדי הפראת החיים. כן הם גם ספריו „ישו הנוצרי“, „הבית השני בגדולתו“ ומחקריו השונים על הספרות הישראלית בימים ההם, נושאים שמקודם היו „נחלת זרים“, כי חקירתם היתה ענין רק לחוקרים נוצרים, וקלוזנר היה אחד הראשונים להניח את היסוד לחקירת מדע זה בעברית.

בספריו אלה הראה קלזנר לא רק עושר רב בידיעות ובקיאיות ויצאת מגדר הרגיל, כי אם גם הבנה היסטורית עמוקה. קלזנר לא הניח אף פרט אחד הנוגע לחיים המדיניים, הכלכליים, האמנות והספרות בתקופות ההן. ובהיות שהנושא הזה עלול למשוך אחריו נושא שני, התרחבה חקירתו והוא נוגע באופן ישר ובלתי־ישר בכמה וכמה ענינים שהם נושאים בפני עצמם. כאיש מדעי שלם, שהדייקנות היא יסוד לחקירותיו, מלאים ספריו ומחקריו מראי־מקומות וציטונים, שעליהם יבסס את השערותיו והוכחותיו, אולם הודות לאופן הרצאתו המלאה חיים וסגנונו הבהיר, רחוקים מחקריו מהיבשות הרגילה של רוב חכמי ישראל, וגם הקורא הפשוט יקרא אותם בענין.

באוצר עשיר של ידיעות, בכשרון של הרצאה והסברה כזה שקלזנר מצטיין, הנהו האיש הראוי להקיף את כל חיי ישראל ולתת לנו אם במחקרים בודדים ואם בעריכת היסטוריה כללית את דברי ימינו עד הדורות האחרונים, אבל שלילת הגלות שבו גרמה שלא יטפל באותן התקופות שהקשר בינן ובין העבר הקדום שלנו הוא רפה. פעמים אמנם נגע ב"קצה עטור" באחת התקופות האחרונות, אולם הוא עשה זאת דרך־אגב, או בבקורת על ספר היסטורי או בתארו בתולדות אישים שונים את הסביבה בה חיו נושאי מחקריו.

אולם הקדיש קלזנר מחקרים שונים לתולדות תנועות וזרמים שהביעו געגועים על פדות־הנפש וגאולה ארצית. כן חבר את תולדות דון יוסף נשיא (הוצאת "לעם"; אגב, הקונטרס נכתב גם באידיש) ופרסם מאמר חשוב, "ארץ ישראל בתנועות המהפכה הישראליות" ("העומר", כרך א', חוברת ב', עמודים 1—21), כי במעשי דון יוסף נשיא ובתנועות אלה ראה המשך לרעיון המשיחי בישראל, הקרוב ללבו ונפשו.

אולם, אם לא טפל בחקירת תולדות החיים הכלכליים והחברתיים של היהודים בגולה, הקדיש מחקרים חשובים על גדולי החושבים היהודיים בימי־הבינים ובתקופת הריניסאנס (רשב"ג, דון יהודה אברבנאל, שפינוזה ועוד), שהשפיעו בעיקר על התרבות הכללית של האנושות, ובערכם האוניברסאלי הנצחי רואה קלזנר את מקור יהדותם. וכשם שהתאמץ להחזיר את ישו למקור יהדותו

ולהוכיח בזה את ערכה הנצחי של היהדות בתור משפיעה על התרבות העולמית. כן הוא מדגיש את האופי היהודי של שפינוזה, שבזמנו ראתה היהדות בו סכנה, מפני שהיתה רק אומה דתית בלבד ולא לאומית בעלת לשון וארץ, ואת דבריו על הכנסת הבן הנדח אל מקור מחצבתו, הוא מביע בפתיתות: „הותר החרם! סר עוון־היהדות נגדך וחטאתך לה תכופר! אחינו אתה, אחינו אתה! אחינו אתה!“

באותה שיטה מדעית ובאותן דייקנות והסברה שבהן ערוכים מחקריו ההיסטוריים, כתובים גם מאמריו לתולדות ההשכלה והספרות העברית החדשה. לתנועת ההשכלה מתייחס קלוזנר בהערצה ובחבה יתרה. יחסו הנפשי אליה היא אולי מפני שברוחו המרדני ושחיתו נגד הזרם מוצא קלוזנר קרבת־רוח בתנועה זו, שהיתה מלאה מרד ומחולליה — אנשי מלחמה. במחקריו על הספרות העברית החדשה הניח את היסוד למקצוע מדעי חדש, כי הוא היה הראשון שראה בספרותנו זו נושא־מדעי טהור. לפני דור אחד או שנים היתה החקירה בתולדות ספרותנו החדשה מעורר בטול לא רק בין חכמי ישראל הכותבים לועזית, אשר ידיעתם על קיומה ומציאותה היתה מטושטשת (בנידון זה כדאי להזכיר את שיחת יל"ג עם ארי חכמי ישראל, יום־טוב ליפמאן צוניץ, שנדפסה ב„על נהר כבר“ של יל"ג), גם רבים מטובי סופרינו לא העריכו את חשיבותה של עבודת־מחקר זו. למערערים כאלה נתן קלוזנר תשובה נמרצת בהקדמתו לספרו „יוצרים ובונים“, בשאלו: „במה המחקרים על הספרות העברית החדשה נופלים מעבודה מדעית אחרת על תקופה קדומה? מפני מה חקירה על בן סירא, למשל, או על ספר חנוך הוא מדעי וחקירה על ליליינבלום או על גורדון היא ספרות ולא מדע?“

את השיטה המדעית בבקורת הכניס קלוזנר עוד בנסיונותיו הבקרתיים הראשונים: „ציון למשורר“ ו„רוחות מנשבות“, שהיו מזוינים במנגנון מדעי שלם. שיטה זו מצאה בשנים האחרונות אחיזה בספרותנו ועתה לא מעטים הם אצלנו המבקרים מסוג זה. ספריו לתולדות הספרות העברית החדשה היו לעינים לכמה חוקרים צעירים לצאת בעקבותיו והחקירה בתולדות ספרותנו תופסת עתה מקום חשוב במדע העברי.